
KRITIKAI SZEMLE

A „HIDEGHULLÁM” KÖLTÉSZETE

Gulyás József fordításban megjelent kötetéről

VUJICA REŠIN TUCIĆ

Amikor néhány héttel ezelőtt a Bosch+Bosch avantgarde kísérleti csoport kezdeményezőként megalapítóját, Slavko Matkovićot kerestem a szabadkai antikváriumban és közben Brate Pavlović *Sjećanja* (Emlékezések) című első könyve akadt a kezembe — akinek posztumusz megjelent *Devojčica postupaka* (Tettek leánykája) c. kötete a költészet eszközeivel lényegíti át a JKISZ morálját és eszményeit —, a felbecsülésre váró régi könyvek közt felfedeztem Gulyás József nem éppen találó címmel (*Sve bliže moru* — Egyre közelebb a tengerhez) kiadott verseinek szerbhorvát fordítását. Megjelent a szabadkai Osvit Kiadó gondozásában 1980-ban, Marija Cindori fordításában.

Bár felbecsülésre még nem került sor, a könyvet mindenáron meg akartam vásárolni, aminek az lett az eredménye, hogy nekem ajándékozták. Őszintén bevallom, ilyesmi először fordult elő velem.

A könyvhöz annál is inkább ragaszkodtam, hisz valahányszor Gulyás József ritkán fordított verseit az újvidéki *Polja* hasábjain olvastam, mindig felvetődött bennem a kérdés: hogyan volt lehetséges a 70-es években, a hagyományos költészet eszköztárának az egyértelmű visszaszorulása idején, a verbális, vokális, vizuális forradalom éveiben, amikor a legföldhözragadtabb provinciális firkász is divatos vizuális verssekkel cserélte fel a verbális közlést, tehát hogyan volt lehetséges hagyományos, átható erejű megnyilatkozásokat közzétenni a valóságról és ilyen nyugodtan, szinte fölényesen — *verselni*?

Az avantgarde országszerte az antiköltészet, az ellenszínház, és -filmezés stb. hullámát zúdította a hagyományos művészetre, és új érzékenységet, új társadalmi tudatot fémmelzett. Ugyanakkor Gulyás József — meglehet, pusztán véletlenségből — ebben az időszakban egyaránt szolgálta a hagyományt és az avantgarde-ot.

Gulyást lényeges megkülönböztető jegyek választották el a hagyománytól és az avantgarde-tól: leplezetlenül elutasította, hogy csatlakozzon bármiféle törekvéshez.

Amíg az új idők, az új művészetek úttörői a nemzeti és a polgári kultúra és művészet helyi szokásaival, szeszibilitásával, beidegződéseivel és előítéleteivel folytatott bizonytalan kísérletezésekben elvéreztek, Gulyás kíméletlenül és tudatosan kirekesztett szava már a rezignált, de még mindig epizódszerepet játszó poszt-poszt avantgarde szkeptikus tapasztalatainak tudatában hangzott el.

A tradicionalizmus intézményesített formái a hetvenes évek legszél-sőségebb elgondolásait morzsolják fel. „Matuzsálemünk”, a Matica srpska *Letopis* című folyóirata zakójánál fogva cibálja maga után a legmegvetettebb „avantgarde-ot”, a lázongásról lemondók pedig türelmetlen sorokban várakoznak a kiadóják előtt, hogy megfizessék egy nemrég letűnt romantikus időszak súlyos anyagi következményeit, amikor is az új esztétikai és szellemi tudat vállalásával kerültek egyesek a közvádoló elé, miután megjárták a munkaközvetítőt.

Tulajdonképpen miért is jelentős a szabadkai antikváriumnak ez a vékonyka verseskötete? Mert sohasem volt győztes.

Az OHO csoport országos körútja idején — amíg azt figyeltem, hogy hogyan emelkedik ki Leonid Šejka háromdimenziós ökle Bora Cosić ROK-jából, és az új korszak lázadói hogyan emelik fel kezüket városainkban országszerte és hangoztatják az elkerülhetetlenül bekövetkező lehetetlent:

— *Ott!* — és némi öncenzúrát gyakorolva jegyeztem fel: *az álmok valóra váltak, de vajon joggal-e?*

Ez az *Ott!* a társadalom peremvidéke és az addigi művészet felől nyomult előre a kézi sokszorosítású (ötven példányban megjelenő) folyóiratokban. Most erről a peremvidékről tanulmányokat írnak. A megkívánt *Ott!* lassan kellemetlen *Itt!*-re váltott át.

A hagyomány fészkei kénytelenek voltak felörlöni az avantgarde-izmus köveit. A hagyomány telhetetlen madara egyik lábáról a másikra állt, lassú, de hasznos átalakulás várt rá, az *avantgarde hagyományokkal* összhangban ékesítette magát az új gyakorlat tollaival.

Az új művészet egyetlen valódi navigátora sem került valamely irodalmi folyóirat vagy kiadójához révébe. Nem mintha nem akart volna. Az értelmesebbek a megjelenésben látták a jelszó értelmét:

*A tradíció és az avantgarde ellen!
Az öngazgatásért!*

Ami a gazdaságilag meghatározott művészet kirekesztésével azonos. Az öngazgatási társadalomnak nem lehet oka semmiféle adminisztratív találmány intézményesített megnyilvánulásainak a fenntartására.

A polgári társadalom, aminek a kulturális intézményeit örököltük, színházakat és mozikat épített abban a hitben, hogy így ellenőrizheti a kollektív tudatot; vajon ez azt jelentené, hogy a szocializmusnak is ezen a kitaposott úton kell haladnia? Miért téveszteni szem elől a

szocializmus tulajdon történelmi feladatát: az intézményesített művészet felszámolását és az adott tér minden ember számára való rendelkezésre bocsátását? Ha az öngazgatású szocializmus időről időre szabad nyomdákat, szabad színházakat, szabad tévétudiókat, szabad zenei és multimediális központokat állít fel és olyan lehetőséget nyújt az emberek számára, mint még egyetlen társadalmi forma sem: az emberi szó és szabadság valamennyi választási lehetőségét, a kreativitás elidegenedéstől mentes, szeretettől és bizalommal áthatott térségét, akkor megszűnnek a jelenlegi értékrendszerek, összeomlik a művészet durva gazdasági koncepciója, megszűnnek a szerkesztőségek, a cenzúra, a kiadói tanácsok, és a piac pusztulásával együtt tűnik el az ember emberek közötti mesterséges magáramaradottsága.

A kérdésünk sarkkővét képező emberi szó megleli majd ezt az új logikai rendet, ezt az új erkölcsiséget, életmódot, amely után valahány balszerencsés avantgarde törekvés kutatott.

A jövő megbabonázva hőköl vissza az élettől — *most*, a jövőtől — *most*.

Gulyás József Szabadkán élő jugoszláviai magyar költő az emberi viszonyokat jellemző magáramaradottság élethelyzetét formálta költészeté.

Könyve *Egyre közelebb a tengerhez* helyett *A tenger küszöbén* címmel kellett volna, hogy megjelenjen, mint ahogyan ezt a címet viseli az egyik verseskönyve is, hisz Gulyás is Daviđóhoz hasonlóan mondja ki a megtisztulást jelentő szavakat:

Soha tenger!

Meglehet, hogy Taras Kermauner tévhitben él, amikor Tomaž Šalamunt, a világló nyelvezetű költőt csodálja, egy szavakat végtelenbe sorjázó, önmagával társalgó nyelvet. Šalamun az emberi szabadságot könnyedén felváltotta a nyelvi szabadsággal, a nyelv szabadságával. Míg a nyelv dalol, az ember sír. Ezért hangsúlyozom Gulyás József költészetével kapcsolatosan a rilkei jelzőt.

Gulyás lénye mentes a tengertől, annak küszöbén állva utasítja vissza, hogy közeledjen és egybefolyjon vele. Lénye újra várakozik, valamiféle előre meghatározatlan új dologra.

Tudatának hideg lámpái jelzik, hogy a tegner gigantikus rothadást akar, a társadalom nincs olyan állapotban, hogy kimondhatná: *Vita nuova!* Ezért kimondja:

Rángatnak engem Uram,
számozott ajtók előtt,
unott arcok közt futok
valami reménytelen ügyben,
fárasztanak a lépcsők.

Majd a következőképp folytatja:

Egyszer itthagynom
a lépcsőket, folyosókat,
ahol elrongyolódtam
s kilépek az utcára,
nem lesz több érvem
a hivatalok ellen,
az utolsó érvem néma lesz,
nem szó, nem beszéd.

Nem szó, nem beszéd. Tehát a hallgatás. A hallgatás mint új beszéd, mint egy nyitott tér, hogy ha újra megszólal, hallani lehessen, miről álmodott.

Gál László 1974-ben szerbhorvára fordított *Új világ*-ának levett optimizmusa már nem volt elfogadható:

az új világ
így mondta ötven éve
egy idős elvtárs énnekem
az új világban mézet iszunk csak
sütkérezünk virágos réten
napsugárból szőtt szőnyegen

az új világban boldog ember
boldog emberek társa lesz
fürdőszoba és tele kamra
iskola könyv és béke lesz
munkásember az új világban
munkásemberek társa lesz

az új világ
mondom most én is
és a fiataloknak üzenem
az új világban mézet iszunk csak
sütkérezünk virágos réten
napsugárból szőtt szőnyegen

Ezt nem tette magáévá Gulyás József sem. Visszautasította, hogy a polgári családi fészek sokszobájából hallassa hangját.

Elhatározta, hogy a költészet „hideghullámának” a költője lesz és végérvényesen leszámol a korlátok közé szorított szabadság szükség-szerűségeivel.

Veszélyes időre,
 utcákra,
 hónaposzobákra rendezkedj be,
 tömör poggyászra
 hogy bármelyik pillanatban
 fölléphess
 egy induló járműre.

Gulyás az elsáncolás, bezárkózás és letelepedés mániával hadakozott. Kísértetemberként állandóan a polgári szerencse fénykörén kívül maradt

S találoztunk a dörgő reggeli
 fényben,
 sötéten, ijesztő elveszett szakállal,
 mint a rablók,
 pedig tudjuk, a rablók
 reggel megborotválkoznak,
 úgy lépnek ki
 ugyanabba a reggelbe,
 egyenes derékkal
 s elmennek,
 hogy tetézzék vétkeiket.

Ebben a pillanatban én is a reggelre gondolok, amely Szabadkához vagy bármelyik más városhoz kötődik, ahol Gulyás József fagyos tekintetű, éles metszésű költői énje rejlik:

A kis idő,
 mellyel most kalmárok gazdálkodnak,
 rőt urak,
 magzik és tömege száll
 jó szélben a magvak.

Itt most minden másoké
 s e minden egyre több.
 De nem szólnak,
 nem szólhatnak örökre ezek
 a dolgok, hálók.

A piacgazdálkodás és az árutermelő művészet léleksáfároknak kedvező szélmalmának elszaporodott polgári eszményei azonosítatlan egzisztenciájú kísértetembereket hívtak életre, betegkönyvükben a *neurasthénia bélyegével* — ahogyan a költő írja.

A választási lehetőségek hiánya, az otthon zárt, önösen magyará-

zott eszménye, az ellentétektől feszülő világban növeli annak lehetőségét, hogy bármely pillanatban levegőbe repüljön és lassan, széttépve hulljon vissza a földre, s legyen trágya a jövő nemzedékei számára.

Gulyás ebben a házban, önkényes megvilágítású otthonában — a vacsora-csendélet elrendezése közben — jegyezte fel, mondta ki mindazt, amit a kísérletezők gondoltak, miközben egy új beszéd, az ember új lehetőségeinek a kutatásain dolgoztak:

legyen, aminek lenni kell
a bezárt otthonokban,
ne gondolj rá,
csak menj körbe-körbe

legyen aminek lenni kell
az elsötétített otthonokban,
ne állj meg,
csak körözz az éjszaka hamvában,
mélyen a csillagok alatt, lépj, lépj tovább
elérhetetlen s bokáig érő
sötét ablakok sorai közt.

Az emberi világot elutasítani nem embertelen tulajdonság. Nem is emberi. Azoknál hangsúlyozott, akik látják és megértik, miközben változást, átalakulást várnak.

Ha nem bírod tovább,
mondd le e pokoli megbízatást.

— mondja Gulyás.

A régi és az új világ mindennapi viaskodása közömbösen hagyja, hisz már régóta nem ringatja magát a fokozatos változás illúziójába. Hirtelen változásokra váró élethelyzetek, feljegyzések kísérik:

Mi vár arra az emberre,
ki senki, fáradt,
a verseket hagyja elúszni,
tétlen és fáradt
s nagyon messziről érkezik
a fáradtsága.

A hetvenes évek avantgarde csatározásainak tüzeiben ez az ember:

Majd holnap behúzódik
valamelyik városba,
talán meg tud még fogni

néhány verset is
 (habár nem látni semmi értelmét)
 egy-két verset,
 ringy-rongy verset.

A nagybetűs szocializmus kivilágtott, önös polgári családi fészkei mellett elhaladva nem remélhet mást, mint hogy *nyílás legyem az ablakokon, ahol meghalni lehet.*

De lapozzuk csak fel Bori Imrének *A jugoszláviai magyar irodalom* című, 1976-ban szerbhorvátokra fordított könyvét, hogy mit is ír Gulyásról: Jó adag akadémiákkal mondja róla: „Gulyás József (1937) költői útja sem egyenletes, habár legtehetségesebb költőink között tartjuk számon.”

Ezt a mondatot is az önös polgári irodalomtudatnak az *igazi* úteszményétől, a *mi* tudatának dogmatizmusától áthatott belvilágából intézték Gulyáshoz, s ezenkívül egy hihetetlen állítás is tetézi az egészet, miszerint Gulyás a „*nagy lélegzetű részletek költője*” (!?). Honnan a jéghideg gulyási szemlélet, hogy a régi társadalom nem fejlődhet át evolúció útján az újba? Mondjon talán erről többet alábbi verse:

S mikor divatba jött a félelem,
 amikor gombamód elszaporodtak
 a kis remegő, szenzibilis költők
 meg a kétszer kisebb
 és szenzibilisebb költemények,
 a papír gyarló szántóvetői,
 akkor csak néztem és ámultam,
 hogy a rendes ember
 levegő és kenyér nélkül maradhat.
 Generációnk emlékezik
 (van mire: az elúszott világra)...

Továbbá:

Többé nem áztatom magam
 velük s evvel a világgal.
 (...)

Kitárt nyugati ajtó,
 e kiegyenlítődő levegőben, látom,
 ebben a házban nincs hited.

A városokban elfojtott lappangás, a lemondó lázadók világa Gulyás költészete számára ismeretes.

Hallom a sötét forgolódást,
lyukakban lisztes nyoszolyák, székek,
mint az egérfészkek,
hallom, hülnek ki a forró boros gyümölcsök,

az alvó csontjai,
éj, sötét és kemény,
kemény mint a vas,
sötét mint a szén,
benne falak lidérces fehér lobogása.

S íme ez a fordított sebesség,
a csend fényes levelei,
a kis fehér házak,
melyek
fogsorként égnek az éj állkapcsában,
meg nem gyógyítanak.

Ennyit tudunk meg költőnkéről ebből a fordításkötetéből. Összesen öt könyve jelent meg. Azzal egyidőben, amikor még az *Új Symposium* lapjai kísérletezésektől forrósodtak át, amikor még Domonkos és Tolnai MAO—POE című verbális, vokális és vizuális poémája ütött friss rést bíráló szellemével a tekintélyes múltú *Híd* lapjain, forróak voltak a magnószalagok Ladik Katalin ős-eredeti emberi hanggal végzett kísérleteitől, Szombathy Bálint a tévé előtt ült, és a társadalmi interakciók új logikájával vitte papírra a futball-labda által bejárt utat, Borben Vladović szegény sorsú családja pedig azt figyelte, hogyan olvad a jégkocka az újonnan vásárolt hűtőszekrényben, nem beszélve Srećko Lorgjer sárga Krisztusának a nyelvi kétkedéseiről.

Az izzólámpa kiégett, mondta ki Zvonko Maković a háziasszonyok traumatikus gondját, Goran Babić pedig biztosította magát a Croatiánál.

Az avantgarde művészi törekvések szinte minden kezdeményezése mögött — s ezt most már tudjuk — hallgatólagosan ott volt a tárgyi világ alanya is, amit manapság „hideghullámnak” hívunk.

Jöjjön hát egy új világ, egy új korszak, hozza akár ez a „hideghullám”.

GARAI László fordítása